

Wstęp

W 1920 r. na mocy postanowień traktatu wersalskiego powstało Wolne Miasto Gdańsk (WMG). Obejmowało ono swoim terytorium powiaty miejskie: Gdańsk i Sopot oraz powiaty ziemskie: Gdańskie Wyżyny, Gdańskie Niziny i Wielkie Żuławy. Zwycięskie w I wojnie światowej mocarstwa alianckie zakładały, że WMG będzie neutralnym miastem-państwem, którego utworzenie stanowić będzie kompromis między postulatami Polski a Niemiec. Polacy w Wolnym Mieście Gdańsku stanowili około 10-procentową mniejszość, Żydów było znacznie mniej. Dominujący w mieście Niemcy nie chcieli się pogodzić z odłączeniem od Rzeszy, ale w latach 20. ich separatystyczne ambicje nie miały jeszcze dużej siły oddziaływania. Wszystko zmieniło się w 1933 r., kiedy w Niemczech władzę przejął Adolf Hitler. Partia nazistowska rozwinęła w drugiej połowie lat 30. szeroką działalność propagandową na terenie WMG. W 1938 r. sytuacja zaczęła się zaostrzać, a sprawa przynależności Gdańska stała się najbardziej zapalnym punktem w relacjach polsko-niemieckich. Polonia gdańska prowadziła aktywną działalność kulturalną i oświatową, co po wybuchu wojny polsko-niemieckiej 1 września 1939 r. spowodowało na nią represje. Od pierwszego dnia konfliktu w ramach Akcji „Tannenberg” aresztowano na terenie WMG wielu Polaków, przeprowadzano także wysiedlenia Polaków z Gdańska. W latach 1939–1945 w założonej jeszcze w XIX w. stoczni Ferdynanda Schichaua, niemieckiego przedsiębiorcy, budowano okręty podwodne dla Kriegsmarine. Od 1941 r. do 1945 r. Gdańsk był kilkunastokrotnie bombardowany przez lotnictwo sowieckie, brytyjskie i amerykańskie. Wczesną wiosną 1945 r. miasto znalazło się w strefie walk Wehrmachtu z Armią Czerwoną. Wojska sowieckie dotarły w lutym do Odry i szykowały się do uderzenia na Berlin. Aby mogło ono przebiegać bez zakłóceń, należało najpierw oczyścić z wojsk niemieckich Pomorze. Zadanie opanowania Gdańska otrzymał 2. Front Białoruski dowodzony przez marszałka Konstantego Rokossowskiego. Do obrony miasta, które na rozkaz Hitlera ogłoszono twierdzą, przygotowywało się kilkadziesiąt tysięcy dobrze uzbrojonych niemieckich żołnierzy. Gdańsk jeszcze przed rozpoczęciem walk ulicznych był już w dużej mierze zniszczony – Sowietci w marcu przeprowadzali regularne bombardowania lotnicze, wznecając liczne pożary. Ofensywa Armii Czerwonej w ciężkich walkach stopniowo zbliżała się do Trójmiasta – 9 marca padł Malbork, 12 marca Wejherowo, a 23 marca Sowietci dotarli pod Sopot, przerywając łączność między załogami Gdyni i Gdańska. Decydujący szturm na Gdańsk rozpoczął się 27 marca 1945 r. Niemcy bronili się zązarcie, jednak Sowietci dzięki ogromnej przewadze metodycznie zdobywali dzielnicę po dzielnicy, stosując taktykę „spalonej ziemi”. 30 marca 1945 r. udało się oczyścić z niemieckich niedobitków cały Gdańsk, z wyjątkiem Westerplatte, którego niemiecka załoga skapitulowała 7 kwietnia, tuż przed planowanym szturmem, w którym również mieli wziąć symboliczny udział polscy żołnierze.

1. Areszt śledczy na ulicy Kurkowej 12

Więzienie w tym miejscu istniało od 1814 r., natomiast jako areszt śledczy funkcjonuje od 1996 r. W dniach 23–29 lipca 1917 r. przetrzymywano tu tak znane i ważne dla historii Polski osoby jak Józef Piłsudski (przyszły marszałek Polski) czy Kazimierz Sosnkowski (późniejszy generał). W okresie II wojny światowej do więzienia trafiali Polacy aresztowani na terenie Wolnego Miasta Gdańskiego w ramach Akcji „Tannenberg”. Była to niemiecka operacja mająca na celu wyeliminowanie polskiej inteligencji. Stąd kierowano ich do powstającego Obozu Jeńców Cywilnych (od 1942 r. obozu koncentracyjnego) w miejscowości Stutthof lub wywożono wprost na egzekucje, które wykonywano w Lasach Szpęgawskich, położonych 7 km od Starogardu Gdańskiego oraz Lasach Piaśnickich (nazwa pochodzi od wsi Piaśnica, położonej w odległości 10 km od Wejherowa), które były największym obok [KL Stutthof](#) miejscem kaźni ludności polskiej na [Pomorzu Gdańskim](#) w czasie [II wojny światowej](#). Do końca wojny więzienie przyjęło niemal 30 tys. osób różnej narodowości, z których około 500 straciło życie z powodu surowych warunków bytowych (przepełnione cele, brak higieny, pasożyty), brutalnie prowadzonych śledztw i wykonanych wyroków śmierci (ścięcie na gilotynie). Ciała tych osób bezczeszczono, przekazując na badania do laboratoriów medycznych. Więzienie na ulicy Kurkowej współdziałało także w wykonywaniu wyroków kastracji oraz sterylizacji na mężczyznach i kobietach, co związane było z polityką utrzymania „czystości rasowej”. W lutym 1945 r. rozpoczęła się ewakuacja osadzonych z gdańskiego więzienia. Za punkt docelowy obrano Dreierbergen-Bützow. 27 marca 1945 r. budynek zajęli żołnierze Armii Czerwonej. Po zakończeniu II wojny światowej więzienie podlegało Urzędowi Bezpieczeństwa, a następnie Służbie Bezpieczeństwa. Przetrzymywano w nim więźniów politycznych, tj. osoby sprzeciwiające się nowej władzy ludowej (patrz: wycieczka w Zakładce 1945–1970).

2. Biskupia Górka

Biskupia Górka to zabudowane wzniesienie o wysokości ok. 60 m, przez które przebiega granica pomiędzy dzielnicami: Gdańsk Śródmieście i Gdańsk Chełm. Ze wzgórza rozpościera się widok na panoramę Gdańska oraz Żuław. Wychował się tutaj Brunon Zwarra – autor książek o historii Gdańska, m.in. trzytomowych *Wspomnień gdańskiego bówki*, więzień niemieckich [obozów koncentracyjnych](#). W okresie II wojny światowej na terenie Biskupiej Górki funkcjonowało schronisko młodzieżowe dla członków Hitlerjugend (narodowo-socjalistyczna organizacja młodzieży), a przez krótki czas przetrzymywano na jej terenie (w nieustalonym jednak dokładnie miejscu) obrońców Westerplatte oraz obrońców Poczty Polskiej.

Budowę schroniska młodzieżowego im. Paula Beneke na Biskupiej Górcie rozpoczęto w 1938 r. i zakończono dwa lata później. Była to inicjatywa doskonale wpisująca się w politykę propagandową sprzyjających III Rzeszy władz Wolnego Miasta Gdańska, miała bowiem na celu kształcenie młodych ludzi w duchu narodowosocjalistycznym. Był to największy tego typu budynek wzniesiony przez Niemców – mógł pomieścić około 500 gości. Budynek schroniska przetrwał do czasów dzisiejszych.

Na początku II wojny światowej na terenie Biskupiej Górki w bezpośrednim sąsiedztwie schroniska mieścił się także podobóz dla jeńców brytyjskich, francuskich i belgijskich (filia Stalagu XX B Marienburg), których planowano wykorzystywać m.in. do pracy w przemyśle stoczniowym. W pobliżu znajdował się obóz pracy, w którym

przetrzymywano około 250 Polaków. W marcu 1945 r. podczas walk o zdobycie Głównego Miasta dziedziniec schroniska młodzieżowego służył jako punkt dowodzenia gen. Pawła Batowa. Rok później, w 1946 r., na położonej nieopodal Biskupiej Górki Wysokiej Górcie (Stolzenberg) odbyła się publiczna egzekucja zbrodniarzy wojennych, podczas której stracono przez powieszenie m.in. nadzorcynie z obozu koncentracyjnego Stutthof.

3. Gimnazjum Polskie

Szkoła została powołana 13 maja 1922 r. dzięki zbiorce finansowej polskiego społeczeństwa. Gimnazjum mieściło się przy ulicy Am Weissen Turm 1 (obecnie ul. Augustyńskiego 1) i podlegało polskiej organizacji oświatowej na terenie Wolnego Miasta Gdańska – Gdańskiej Macierzy Szkolnej. Było to jedyne polskie gimnazjum w Gdańsku. Nauka trwała tam 9 lat i była płatna. W latach 1925–1939 dyrektorem gimnazjum był Jan Augustyński, który wywarł duży wpływ na rozwój szkoły, dobór programów nauczania i kadry pedagogicznej składającej się z wykwalifikowanych nauczycieli. W pierwszym roku szkolnym 1922/1923 w szkole uczyło się niemal dwustu uczniów pod opieką 10 nauczycieli. Pod koniec lat 30. liczby te się potroiły. Duży nacisk kładziono na wychowanie w duchu patriotycznym. Krótko przed wybuchem wojny w auli gimnazjum wykonano malowidła o tematyce patriotycznej, zdewastowane później przez Niemców. Gimnazjum zostało zamknięte 29 sierpnia 1939 r. Wielu nauczycieli i uczniów opuściło Gdańsk. Na tych, którzy pozostali na terenie miasta, 1 września spadła fala aresztowań, tortur i mordów w więzieniach, obozach i lasach Piaśnicy. Wychowankowie i byli pracownicy szkoły licznie angażowali się w opór wobec niemieckiej okupacji. W czasie wojny życie straciło 16 nauczycieli. Podczas zjazdu byłych wychowanków 7 września 1957 r. na budynku szkoły odsłonięto poświęconą im tablicę pamiątkową.

4. Victoriaschule

Budynek mieszczący się przy ulicy Kładki 24/25/26 (dawniej Holzgasse), obecnie służący studentom oraz doktorantom Międzyuczelnianego Wydziału Biotechnologii Uniwersytetu Gdańskiego i Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego, we wrześniu 1939 r. pełnił funkcję przejściowego obozu dla jeńców cywilnych oraz aresztu, których komendantem był SS-Hauptsturmführer Franz Christoffel. Dnia 1 września 1939 r. w ramach Akcji „Tannenberg” do Victoriaschule trafiło wielu aresztowanych Polaków, przywożono tutaj również osoby pochodzenia żydowskiego. Z przetrzymywanymi osobami obchodzono się brutalnie, bito je i szykanowano. Pierwszą ofiarą brutalnego traktowania był Roman Ogryczak, którego aresztowano za działalność na rzecz Polonii gdańskiej. Więźniom proponowano podpisanie deklaracji o zmianie narodowości w zamian za zwolnienie z więzienia. Wśród cywili figurujących na liście osób do usunięcia ze społeczeństwa byli Polacy znani z działalności na rzecz Polonii w Wolnym Mieście Gdańsku (m.in. lekarze, nauczyciele, księża, pracownicy Polskich Kolei Państwowych oraz Poczty Polskiej). Dnia 7 września 1939 r. Komendanturę Obozów Jenieckich przeniesiono do Nowego Portu, dzielnicy Gdańska. W dniach 7–15 września rozpoczęła się akcja przenoszenia internowanych więźniów do przejściowego obozu dla jeńców cywilnych w Nowym Porcie. Obóz w budynku Victoriaschule ostatecznie zlikwidowano 15 września 1939 r. Część osadzonych przewożono także do aresztu na ul. Kurkowej. Z obu tych miejsc wywożono

aresztowanych do powstającego Obozu dla Jeńców Cywilnych Stutthof lub na miejsca egzekucji do lasów piasniewskich i szpęgawskich. W 1958 r. na budynku Victoriaschule umieszczono tablicę upamiętniającą wydarzenia z września 1939 r.

5. Getto na ulicy Mausegasse (obecnie ul. Owsiana)

Dnia 1 września 1939 r., kiedy Wolne Miasto Gdańsk zostało włączone do III Rzeszy, Niemcy zaczęli organizować getta dla niewielkiej grupy Żydów, którzy pozostali w mieście. W 1940 r. powstało getto nazwane „Rotes Maus”, czyli „Czerwona Mysz”. Mieściło się w jednym ze spichlerzy na ulicy Mysiej 7 (Mausegasse). Spichlerz obecnie już nie istnieje. W czasie II wojny światowej był to okazały budynek liczący pięć pięter, przesiedlano tam ludność pochodzenia żydowskiego z Gdańska, czasowo przebywali tu również Żydzi z innych miast. W budynku mieściło się biuro gminy żydowskiej, sala modlitw, kuchnia, spiżarnia oraz wspólne miejsca noclegowe. „Rotes Maus” nie było typowym gettem, czyli odgrodzoną enklawą miejską, ale pojedynczym budynkiem. Nie było zamknięte, jednakże jego mieszkańcy musieli bezwzględnie przestrzegać godziny policyjnej, zobowiązani byli nosić opaski na ramieniu z umieszczoną gwiazdą Dawida, nie mogli korzystać z komunikacji miejskiej oraz poruszać się głównymi ulicami miasta. Żydzi z getta na ulicy Mysiej byli sukcesywnie wywożeni do obozów koncentracyjnych. Wojnę przetrwało około 20 osób z kilkuset przetrzymywanych.

6. Dwór Artusa

Dwór Artusa jest obowiązkowym punktem na mapie turystycznej Gdańska. Znajduje się przy ulicy Długi Targ, która jest częścią Drogi Królewskiej. Dwór Artusa powstał w XIV w. z inicjatywy rycerskiego bractwa Świętego Jerzego. Dwór był miejscem spotkań rycerzy, kupców, a później pełnił również funkcje reprezentacyjne. Obecnie w budynku mieści się oddział Muzeum Historycznego Miasta Gdańska. Zaprojektowany i wzniesiony w stylu gotyckim dwór był na przestrzeni wieków kilkakrotnie przebudowywany. Najważniejszych modyfikacji fasady dokonał w XVII w. zasłużony dla historii Gdańska architekt Abraham van den Blocke. Dwór Artusa był niezmiennie jedną z najbardziej rozpoznawalnych budowli Gdańska aż do okresu II wojny światowej. Gdy wiosną 1945 r. rozgorzały walki o Gdańsk, zdobycie Dworu Artusa miało dla wojsk sowieckich i polskich symboliczne znaczenie. Dnia 28 marca 1945 r. rozgorzały walki o śródmieście Gdańska. Skierowano do nich polską 1. Warszawską Brygadę Pancerną im. Bohaterów Westerplatte – był to gest propagandowy, który miał na celu podkreślenie polskiego udziału w „wyzwoleniu” Gdańska. Dnia 29 marca Brygada dotarła do samego serca gdańskiej starówki i około godziny 14.00 zatknęła biało-czerwoną flagę na Dworze Artusa. Tego samego dnia odbył się tam zaimprovizowany apel żołnierzy polskich i sowieckich. Sam Dwór został w czasie walk uszkodzony. Gdańsk bardzo zniszczono podczas walk, zwłaszcza Śródmieście – tu skalę zniszczeń ocenia się na 90%. Stan ten doskonale ukazują fotografie umieszczone pod łukiem Złotej Bramy otwierającej ulicę Długą.

7. Ulica Kaletnicza – tablica pamiątkowa upamiętniająca działalność Bernarda Filarskiego

W 2000 r. na budynku usytuowanym na rogu ulicy Długiej i Kaletników, w miejscu, gdzie prowadził swój gabinet stomatologiczny Bernard Filarski, z inicjatywy rodziny zamieszczono upamiętniającą go żeliwną tablicę. W okresie Wolnego Miasta Gdańska Filarski aktywnie działał na rzecz gdańskiej Polonii. Polacy w Gdańsku, którzy w mieście byli zdecydowaną mniejszością, za pośrednictwem licznych stowarzyszeń prowadzili szeroką działalność kulturalną i oświatową na rzecz umocnienia polskości w Gdańsku. Po wybuchu wojny pierwsze represje władz nazistowskich były wymierzone w najbardziej zaangażowanych społecznie członków Polonii. Bernard Filarski był członkiem wielu stowarzyszeń, m.in. Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki. Należał również i czynnie wspierał rozwój Macierzy Szkolnej oraz Związku Harcerstwa Polskiego. Dnia 1 września 1939 r. został aresztowany, przewieziony kolejno do Victoriaschule, więzienia na Kurkowej, obozu dla Polaków w Nowym Porcie, skąd trafił na roboty do niemieckiego gospodarstwa na Żuławach. Ostatecznie został wywieziony do powstającego Obozu Jeńców Cywilnych Stutthof, gdzie 22 marca 1940 r. został rozstrzelany w ramach egzekucji 67 działaczy Polonii gdańskiej. Jego prochy spoczywają na cmentarzu Gdańsk Zaspą (ul. Chrobrego).

8. Wielka Synagoga

Powstała w 1887 r. po zjednoczeniu większości gmin żydowskich w Gdańsku, przy obecnej ulicy Bogusławskiego (wcześniej Reitbahnstrasse). Budynek był imponującą, przestrzenną bryłą – sala modlitw mieściła do 1600 osób. Wielka Synagoga stała się nie tylko domem modlitw, ale również centrum żydowskiego życia kulturalnego. Świątynię urządzono wedle wzorców reformowanego nurtu judaizmu, który dopuszczał, aby kobiety i mężczyźni mogli wspólnie przebywać w jednej sali. Dodatkowo śpiewom towarzyszył akompaniament okazałych organów. Wyznawcy judaizmu konserwatywnego od 1927 r. korzystali ze świątyni na Mirchauer Weg (obecnie ul. Partyzantów 7).

Od 1904 r. w Wielkiej Synagodze przechowywano cenne zbiory judaików. W związku z nasilającymi się represjami wobec Żydów pod koniec lat 30. podjęto decyzję o jej sprzedaży władzom gdańskim. Naziści od tego faktu uzależnili możliwość emigracji ludności żydowskiej z Wolnego Miasta. Część zbiorów zgromadzonych w synagodze wywieziono (znajdują się dziś w Jerozolimie i Nowym Jorku). W kwietniu 1939 r. odbyły się ostatnie nabożeństwa, a w maju Wielka Synagoga została ostatecznie zburzona przez nazistów.

W miejscu, gdzie niegdyś stała Wielka Synagoga, znajduje się gmach Teatru Szekspirowskiego (otwarcie budynku odbyło się we wrześniu 2014 r.), projektu architekta Renato Rizziego, który połączył ceglana bryłę budynku z drewnianym wystrojem wnętrza. Spektakularnym elementem projektu jest otwierany dach nad sceną. Dodatkową atrakcją są dostępne dla wszystkich tarasy, z których można podziwiać panoramę Gdańska.

W 2013 r. zarys murów synagogi został odwzorowany czarną kostką brukową.

9. Obrońcom Wybrzeża 1939 r.

Na placu o nazwie Targ Węglowy, w pobliżu Złotej Bramy rozpoczynającej Szlak Królewski (ul. Długa), w średniowieczne mury obronne został wmurowany głaz upamiętniający wydarzenia z początku II wojny światowej na polskim wybrzeżu. Polska obrona wybrzeża Bałtyku trwała od 1 września do 2 października 1939 r., kiedy to jako ostatnia kapitulowała reduta na Półwyspie Helskim. Na granitowej skale wykuto lekko połączony napis „Obrońcom Wybrzeża”, a poniżej data 1939 r. oraz dwa długie miecze.

10. Kościół Świętego Józefa

Kościół Świętego Józefa znajdujący się przy ul. Elżbietańskiej w Gdańsku Głównym został wybudowany w II połowie XV w. Podobnie jak większość gdańskich kościołów reprezentuje styl gotycki. Niegdyś stanowił on siedzibę zakonu karmelitów, współcześnie jest siedzibą oblatów. W okresie międzywojennym odprawiano tu również nabożeństwa w języku polskim. Pod koniec II wojny światowej Gdańsk znalazł się na linii frontu niemiecko-sowieckiego. W czasie zdobywania miasta przez Armię Czerwoną żołnierze sowieccy rankiem 27 marca 1945 r., nie respektując prawa azylu, podpalili kościół, w którym wiele osób poprzedniej nocy szukało schronienia. W wyniku pożaru zginęło około 100 ludzi. Spłonęło niemal całe wyposażenie kościoła, zniszczone były również sklepienia budynku oraz dachy.

11. Pomnik Kindertransportów

Pomnik Kindertransportów został odsłonięty w 2009 r. przed Dworcem Głównym. Przedstawia niewielką grupę czekających na pociąg dzieci z plecakami. Upamiętnia transporty żydowskich dzieci z Gdańska do Londynu. Dzięki czterem transportom, które odbyły się od 3 maja do 25 sierpnia 1939 r. na trasie Gdańsk – Londyn, udało się wywieźć około 130 dzieci. W ramach międzynarodowej akcji Kindertransportów organizowanych przez społeczność żydowską do 1 września 1939 r. udało się wywieźć w bezpieczne miejsce około 10 tys. dzieci z Berlina, Królewca, Wiednia, Pragi, Hamburga, Frankfurtu nad Menem, Monachium, Wrocławia i właśnie Gdańska. Po przyjeździe do Londynu dzieci trafiały do rodzin zastępczych, często już nigdy nie spotkały swoich biologicznych rodziców. Podobne pomniki stoją także w innych miastach europejskich. Autorem gdańskiego pomnika i pozostałych monumentów jest Frank Meisler, który jako dziesięcioletnie dziecko opuścił Gdańsk w ramach jednego z transportów. W 2009 r. wraz z kilkorgiem innych uratowanych wówczas dzieci wziął udział w uroczystościach odsłonięcia pomnika.

12. Dyrekcja Kolei

Gmach, który zbudowano w latach 1911–1914, jest przykładem monumentalnego eklektyzmu. Na fasadzie budynku widoczne są elementy związane z tematem techniki. Początkowo budynek był siedzibą regionalnej dyrekcji pruskich kolei. Po utworzeniu Wolnego Miasta Gdańska Polsce przekazano zarządzanie koleją (z wyłączeniem terenów portowych) na jego obszarze. W gmachu od 1922 r. funkcjonowała polska Dyrekcja Okręgowa Kolei Państwowych. W okresie międzywojennym budynek odgrywał bardzo ważną rolę w życiu społecznym gdańskiej Polonii. Odbywały się tam spotkania polskich stowarzyszeń i organizacji społecznych. Podobnie jak inne polskie placówki 1 września 1939 r. gmach został zajęty siłą przez niemieckich okupantów. Zabito pełniącego dyżur polskiego harcerza Jana Oźdzyńskiego. W okresie II wojny światowej gmach służył jako placówka Kolei Rzeszy (Reichsbahn). Obecnie ponownie należy do Polskich Kolei Państwowych.

13. Budynek Poczty Polskiej nr 1

Urząd Pocztowy przy ulicy Heveliusplatz (obecnie pl. Obrońców Poczty Polskiej 1–2) istniał od 1922 r. Na mocy traktatu wersalskiego z 1919 r. i umowy warszawskiej z 1921 r. Polska miała prawo do utworzenia własnej placówki pocztowej i telefoniczno-telegraficznej. W okresie istnienia Wolnego Miasta Gdańska Polacy byli traktowani z dużą rezerwą i nieufnością przez ludność niemiecką, która stanowiła większość społeczeństwa (Polacy w WMG stanowili zaledwie 10% wszystkich mieszkańców). Otwarte szykany i prześladowania rozpoczęły się po dojściu do władzy partii NSDAP, ze szczególnym nasileniem w latach 1938–1939. Kiedy widmo wybuchu wojny stało się realne, strona polska uznała, że należy się liczyć z możliwością ataku gdańskiej policji i bojówek partii nazistowskiej na polskie placówki. Obawy te sprawiły, iż załoga Poczty Polskiej, dowodzona przez ppor. Konrada Guderskiego, została potajemnie dozbrojona trzema ręcznymi karabinami maszynowymi browning wz. 28, pistoletami i granatami ręcznymi. Otrzymała ponadto rozkaz obrony przez 6 godzin aż do nadejścia odsieczy w postaci Armii „Pomorze”. Pomoc jednak nie nadeszła, a pocztowcy bronili się ponad 14 godzin. Niemieckie oddziały policji gdańskiej i SS były zmuszone użyć artylerii, samochodów pancernych i miotaczy płomieni, aby złamać ich opór. Obrońcy ostatecznie poddali się około godziny 19.00. Podczas obrony Poczty Polskiej poległo 8 osób, a 6 zmarło w gdańskich szpitalach, w tym nastoletnia Erwina Barzychowska – wychowanka dozorczy. Sześciu osobom udało się wydostać z niemieckiego okrażenia. Dwie z nich złapano niemal od razu, reszta doczekała końca wojny. W wyniku zbrodniczego wyroku sądu polowego grupy Eberhardta 38 obrońców skazano na karę śmierci, traktując obronę Poczty jako działalnością partyzancką. Takie potraktowanie pocztowców było bezprawne, ponieważ terytorium Poczty Polskiej było częścią Polski, więc broniący go urzędnicy nie mogli zostać uznani za partyzantów. Wyrok wykonano 5 października 1939 r. na terenie dzisiejszej dzielnicy Zasp. Szczątki rozstrzelanych odnaleziono w latach 90., w tym miejscu postawiono pomnik „W hołdzie Bohaterom”. Prochy uroczystie pochowano na cmentarzu Gdańsk Zasp, przy ul. Chrobrego. Od 1979 r. w budynku Poczty Polskiej mieści się Muzeum Poczty Polskiej w Gdańsku, jeden z oddziałów Muzeum Historycznego Miasta Gdańska. Naprzeciwko budynku 1 września 1979 r., w czterdziestą rocznicę wybuchu II wojny światowej, odsłonięto Pomnik Obrońców Poczty Polskiej. Dzieło prezentuje postać umierającego pocztowca, któremu bogini zwycięstwa Nike podaje karabin.

14. Muzeum II Wojny Światowej

W 2008 r. rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego powołano Muzeum II Wojny Światowej. Nowe muzeum ma charakter narracyjny, a jego misja skupia się na opowiedzeniu historii wojny jako największego kataklizmu XX w. Jednym z głównych celów Muzeum jest pokazanie światu doświadczenia wojennego Polski na europejskim i światowym tle konfliktu. Istotnym elementem narracji jest przedstawienie losów ludności cywilnej, tragicznych zdarzeń, które ją dotknęły. Najważniejsze tematy podejmowane przez Muzeum to zagadnienia dotyczące życia codziennego w okresie terroru, oporu wobec okupacji oraz wpływu wielkiej polityki na losy zwykłych ludzi. Działania wojskowe, które w narracji mają swoje istotne miejsce, znajdują się niejako na drugim planie. Wystawę stałą Muzeum umieszczono w podziemiu i podzielona na trzy główne sekcje: droga do wojny – podkreśla czynniki, które wpłynęły na rozpoczęcie II wojny światowej; groza wojny – jej przebieg i dramatyczne konsekwencje; długi cień wojny – odradzanie się normalnego życia po kataklizmie.

15. Westerplatte

Westerplatte – półwysep w Gdańsku, przy ujściu Martwej Wisły. W latach 1926–1939 na terenie półwyspu funkcjonowała Wojskowa Składnica Tranzytowa, której obrona we wrześniu 1939 r. stała się jednym z najbardziej znanych symboli polskiego oporu przeciw hitlerowcom. Liga Narodów przyznała Polsce prawa użytkowania półwyspu Westerplatte w 1924 r. Był to wynik starań Polski o pozyskanie miejsca przeładunku i importu sprzętu wojskowego drogą morską (w owym czasie port w Gdyni dopiero powstawał). Pierwsza załoga Westerplatte przybyła w 1926 r. Na terenie półwyspu wzniesiono szereg konstrukcji budowlanych: basen amunicyjny ze sprzętem do rozładunku, elektrownię, koszary, magazyny oraz pięć wartowni stanowiących pierścień wokół starych koszar. Wraz z rozwojem portu w Gdyni Westerplatte traciło na znaczeniu jako składnica tranzytowa, jednak dla Polski miało wymiar prestiżowy. Kiedy zagrożenie wojną z Niemcami zaczęło wzrastać, załoga Westerplatte została potajemnie wzmocniona zarówno liczebnie, jak i sprzętowo. Przygotowano system polowych umocnień. Komendantem składnicy był mjr Henryk Sucharski. 1 września 1939 r. o świcie Niemcy rozpoczęli ostrzeliwanie składnicy z pokładu pancernika Schleswig-Holstein, przybyłego do Gdańska w ramach „kurtuazyjnej” wizyty. Załoga miała utrzymać się 12 godzin do nadejścia odsieczy w postaci Armii „Pomorze”, ostatecznie obrona polska trwała do 7 września. Pierwszego dnia polska załoga odparła szturm, co było zaskoczeniem dla strony niemieckiej. Chcąc złamać polski opór, następnego dnia zorganizowano silny nalot sztukasów, dwie bomby trafiły w Wartownię nr 5, większość załogi nie przeżyła. Dodatkowo zniszczenia objęły również sieć wodociagową oraz kuchnię. Oznaczało to brak możliwości przygotowania ciepłych posiłków. Po nalocie mjr Sucharski, świadom braku szans na pomoc, pragnął poddać Składnicę, odwiedli go jednak od tego inni oficerowie – kpt. Dąbrowski i por. Grodecki. Niemiecka piechota nie skorzystała z chwilowej dezorganizacji polskiej obrony. W następnych dniach Niemcy intensywnie ostrzeliwali tereny składnicy oraz podjęli dwukrotnie próbę podpalenia lasu. Trudna sytuacja załogi – duża liczba rannych, braki zaopatrzenia oraz świadomość zerowych szans na pomoc z zewnątrz – skłoniła mjr. Sucharskiego do podjęcia ostatecznej decyzji o kapitulacji. Ostateczną kapitulację przyjął gen. Friedrich Eberhardt, który w dowód uznania i szacunku

wręczył mjr. Sucharskiemu szablę z prawem noszenia jej podczas niewoli w obozie jenieckim. Rannych polskich żołnierzy przewieziono do szpitala, oficerów do hotelu Continental, a podoficerów i szeregowych żołnierzy do aresztu w koszarach na Biskupiej Górze. Po stronie polskiej poległo 15 polskich żołnierzy, a około 50 zostało rannych. Szesnastą ofiarą był sierż. Rasiński, którego Niemcy zgładzili krótko po zakończeniu walk za odmowę ujawnienia szyfrów. Straty niemieckie nie są dokładnie znane. Większość obrońców Westerplatte spędziła niewolę w obozach jenieckich. Dowódca mjr Henryk Sucharski dołączył do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie przy II Korpusie gen. Andersa. Po wojnie nie wrócił do Polski, obawiając się prześladowań ze strony nowej władzy. Zmarł we Włoszech w 1946 r.

16. Wartownia nr 1 na Westerplatte

Podczas walk o Westerplatte Wartownia nr 1 była głównym punktem polskiej obrony. Ogień prowadzony zarówno z piwnicy, jak i części naziemnej budynku uniemożliwił Niemcom przedostanie się od strony kanału i nasady półwyspu. Dowódcą Wartowni nr 1 był chor. Jan Grycman. Ze względu na prace portowe w latach 60. obiekt przesunięto w głąb półwyspu. Obecnie Wartownia nr 1 jest oddziałem Muzeum Historycznego Miasta Gdańska.

17. Cmentarz na Westerplatte

Po wojnie w miejscu zniszczonej 2 września 1939 r. w wyniku wybuchu bomby Wartowni nr 5 powstał cmentarz, na którym spoczęli polegli obrońcy Westerplatte. Ceremonia otwarcia cmentarza odbyła się w 1946 r. w obecności komandora Franciszka Dąbrowskiego. Do 1962 r. stał tutaj również betonowy krzyż, który usunięto. Na jego miejscu postawiono czołg T-34. Krzyż powrócił na swoje miejsce w 1981 r. dzięki staraniom członków NSZZ „Solidarność”, natomiast czołg w 1989 r. przeniesiono pod placówkę „Fort” i w 2008 r. przekazano ostatecznie na cele muzealne. W 1971 r. na cmentarzu pochowano prochy dowódcy – mjr. Henryka Sucharskiego.

18. Pomnik Obrońców Wybrzeża na Westerplatte

W 1966 r. na specjalnie usypanym kopcu powstał monumentalny pomnik poświęcony Obrońcom Wybrzeża. Autorami pomnika byli rzeźbiarze Franciszek Duszeńko i Henryk Kitowski. Cały zaś urbanistyczny projekt upamiętnienia Westerplatte stworzył Adam Haupt. Uroczyste odsłonięcie pomnika miało miejsce 9 października 1966 r. Brali w nim udział m.in. prezydent Francji generał Charles de Gaulle i kanclerz Niemiec Helmut Schmidt. W dolnej części umieszczono 7 zniczy symbolizujących siedem dni obrony Westerplatte. Powyżej widoczne są inskrypcje upamiętniające obronę polskiego wybrzeża: Hel, Westerplatte, Oksywie, Poczta Polska, batalion Gdyńskich Kosynierów. Pomnik wieńczy rzeźby ukazujące sylwetki marynarza oraz żołnierza. Z góry roztacza się widok na Zatokę Gdańską, dzielnicę Nowy Port, a także zamieszczony na placu przed pomnikiem napis „Nigdy więcej wojny”. Co roku 1 września odbywają się tu uroczystości upamiętniające wybuch II wojny światowej. W czerwcu 1987 r. polski papież Jan Paweł II podczas wizyty na

Westerplatte wypowiedział znane słowa: „Każdy z was, młodzi przyjaciele, znajduje też w życiu jakieś swoje Westerplatte. Jakiś wymiar zadań, który trzeba podjąć i wypełnić. Jakiś porządek praw i wartości, które trzeba utrzymać i obronić. Obronić – dla siebie i dla innych”.

